

Православні колегіуми України XVII-XVIII ст. у контексті трансформації європейської університетської традиції*

Посохова Л. Ю.

Посохова Л. Ю. Православні колегіуми України XVII-XVIII ст. у контексті трансформації європейської університетської традиції. У статті аналізується місце православних колегіумів у контексті університетської історії Європи наприкінці XVII - на початку XIX ст. Проведено дослідження правового статусу православних колегіумів й порівняння його з основними елементами «університетської автономії» середньовічного європейського університету. Зроблено висновок про близькість моделі православних колегіумів України до європейських інституцій, які отримали статус університетів. Західноєвропейський університет «докласичного» типу у порівнянні із православним колегіумом не виглядає принципово іншим явищем. Саме до такої форми впритул наблизилися православні колегіуми України у середині XVIII століття. Це виступає важливим етапом процесу трансферу та адаптації ідеї університету у Східній Європі у XVIII - на початку XIX століття.

Ключові слова: православні колегіуми, середньовічний університет, університетська автономія, ідея університету.

Posokhova L. Yu. Orthodox collegia of Ukraine in the 17th - 18th centuries in the context of transformation of European university tradition. The article investigates the place of Orthodox collegia in the context of European history of universities at the end of 17th - at the beginning of 19th century. Article examines a legal status of Orthodox collegia and its comparisons with basic elements of "university autonomy" of medieval European universities. The article concludes that it was an affinity of Orthodox collegia in Ukraine and European institutions, which have received the status of universities. The West European university of "pre-classical" type in the comparison with Orthodox collegia does not look as essentially different phenomenon. Orthodox collegia of Ukraine in the middle of the 18th century came close to such form. It acts as the important stage of the process of transfer and adaptation of the idea of university in Eastern Europe in the 18th - in the beginning of the 19th century.

Keywords: Orthodox collegia, medieval university, university autonomy, idea of university.

* Дослідження здійснене за підтримки Фонду Герди Хенкель, Німеччина (Gerda Henkel Stiftung) та Німецького Історичного Інституту (м. Москва).

Х VII-XVIII століття в історії культури Східної Європи відносять до перехідного періоду, для якого характерний певний синкретизм, співіснування та тісна взаємодія середньовічної спадщини (візантійсько-слов'янської та західної неосхоластики) з елементами Ренесансу та Ранняго Просвітництва. Цей час визначають також як важливий період «зустрічі» та взаємодії східної та західної традицій у всіх сферах культури на різних її щаблях. Важлива роль у цих процесах належала освіті. З кінця XVI століття західноєвропейські освітні імпульси почали здійснювати помітний вплив на східноєвропейську культуру. Вони «запускали» механізми протистояння/синтезу, пошуку та модифікації не тільки освітніх, але й культурних форм. Саме на українських землях у ході такої взаємодії були вироблені культурно-освітні форми, які несли яскравий відбиток західноєвропейських впливів. Насамперед це стосується православних колегіумів та академій.

З другої половини XVII століття європейський університет докласичного типу увійшов у смугу кризи, й одночасно почав переживати процеси трансформації (модернізації), які призвели до виникнення так званої класичної моделі університету (на рубежі XVIII - на початку XIX ст.)¹. «Вписування» православних колегіумів у загальноєвропейський освітній контекст представляється важливим науковим завданням. Тим більше, що сучасній українській історіографії історії освіти притаманна різноголосиця та суперечність у термінах, які визначають сутність та статус православних колегіумів України XVIII століття. У працях істориків радянської доби зустрічалися визначення колегіумів України XVIII століття як «вищих навчальних закладів»², «середніх навчальних закладів»³, «закладів підвищеного типу»⁴, й паралельно існували характеристики колегіумів, як «церковних станових закладів» та «всестанових навчальних закладів». Сьогодні продовжують широко використовуватися дефініції й «вищий»⁵, й «середній» навчальний заклад по відношенню до колегіумів України XVIII ст.⁶ При такій «амплітуді» коливань із визначеннями (майже завжди без зазначення критеріїв, які лежать в основі характеристик), важко аналізувати й порівнювати освітні та культурні рухи в Європі та Україні. Прагнення дослідити європейську академічну традицію у Києво-Могилянській академії уже позначилися у сучасній історичній літературі. Завдання ж визначення та оцінки місця православних колегіумів у контексті університетської історії Європи наприкінці XVII - на початку XIX ст. ще не ставилося істориками.

Оскільки постановка проблеми орієнтує дослідження на визначення історико-юридичних аспектів, джерелами виступають декілька різновидів законодавчих та актових матеріалів (якими надавалися привілеї колегіумам), офіційне листування (яке дозволяє глумачити правовий акт, розкрити механізм стосунків місцевої та центральної влади з колегіумами, реальні параметри прав та привілеїв). Близькими

до актових пам'яток виступають проекти та пропозиції створення університетів на основі колегіумів, які, хоча й не втілилися у життя, надають можливість аналізувати оцінки їх статусу сучасниками та тенденції до змін в організації колегіумів.

Дослідження статусу православних колегіумів України варто розпочати із визначення здобутків Києво-Могилянської академії у XVII – на початку XVIII століття. Так ми отримаємо можливість побачити ті орієнтири, якими керувалися інші православні колегіуми. Відомо, що академія мала генетичний зв'язок з єзуїтськими колегіумами Речі Посполитої, що втілилося у всіх елементах організації та змісту навчання й виховання. Схожим було прагнення Києво-Могилянської академії отримати від королівської влади привілеї академії (католицького університету). Це передбачало включення до курсу викладання вищих наук – філософії та богослов'я, набуття права власного академічного суду над професорами та студентами, а також незалежності від світської та духовної влади та ін. Цей статус академії-університету Київському колегіуму було надано Гадяцьким договором (1658 р.). Зрозуміло, що через певний час виникла необхідність підтвердити такий стан речей від Московської влади, що було зроблено царськими грамотами від 11 січня 1694 року та від 26 вересня 1701 року. Колегіум підтвердив право викладати вищі науки, його керівництву надавалося право суду над студентами, без будь-якого втручання військових та світських чинів⁷. Києво-Могилянська академія набула основні права середньовічного європейського університету. Дослідники XIX-XX століть дійшли висновку, що цей статус відповідає навчальному закладу університетського типу, саме такого, який склався у Західній Європі у попередні століття⁸.

За зразком Києво-Могилянської академії в Україні виникли декілька православних колегіумів (Новгород-Сіверський, Чернігівський, Харківський та Переяславський). Подальший швидкий розвиток колегіумів пояснюється тим, що місцеві єпископи та викладачі були студентами та викладачами Києво-Могилянської академії, мали досвід й чітке уявлення про навчально-виховний процес. Виникає важливе питання про те, наскільки рух університетської ідеї захопив й православні колегіуми, й як вони торували шлях до університетської моделі. Досліджуючи цю проблему варто провести порівняльний аналіз основних параметрів середньовічного європейського університету та православних колегіумів України. Підкреслюємо, що необхідно дотримуватися порівняння саме із «докласичним» періодом розвитку університету. У науковій літературі нерідко виникає плутанина через те, що православні колегіуми порівнюють із «класичним» університетом. Реально епоха «класичного» університету розпочнеться на межі XVIII-XIX століть. Тому православні колегіуми слід порівнювати із відповідною «докласичною» стадією європейського університету.

Змістовне наповнення навчання, програма викладання православних колегіумів цілком співвідносилася із Ratio Studiorum. Ця навчальна програма закріпила в більшості католицьких університетів Західної Європи послідовність у вивченні дисциплін та їх основні елементи. Хоча філософський та богословський курси, коли вони виникли у програмах колегіумів, були дещо неповними у порівнянні із названою програмою. Серед колегіумів першим досяг повноти курсів Харківський колегіум у 1734 році. Окрім лекцій, формами навчання у колегіумах були диспути та спектаклі шкільного театру. Внутрішній устрій колегіумів наближався до єзуїтських учбових корпорацій, отже, до католицького університету (адміністративні посади та коло обов'язків ректора, префекта тощо). Варто нагадати той факт, що далеко не всі католицькі університети Європи мали всі чотири факультети, а нерідко довгий час існували у неповному обсязі, у складі філософського та богословського факультетів (університети в Ольмюці, Бреслау, Бамберзі, Віленська академія).

Важливою рисою православних колегіумів було те, що вони були всестановими закладами, не стали вузькопрофесійними школами. Традиція всестановості була важливою рисою православних братських шкіл, Києво-Могилянської академії та православних колегіумів, суттєво відрізняючи їх від духовних шкіл, які виникали в російській частині імперії⁹.

Порівняння ознак, притаманних католицькому університету та православному колегіуму, викликає питання й про правовий статус колегіумів у суспільстві, співвіднесення його із складовими елементами «університетської автономії» середньовічного університету. Показово, що колегіуми зробили спроби йти шляхом Києво-Братського колегіуму у оформленні зовнішніх корпоративних прав. Так, засновник Харківського колегіуму белгородський єпископ Єпіфаній Тихорський звернувся до вищої влади з проханням видати „грамоту для підкріплення школи”. Жалувана грамота Анни Іоаннівни від 16 березня 1731 р. дозволяла не тільки вчити піітиці, риторичі, філософії, богослов'ю, але й судити викладачів та учнів, а також відгороджувала від втручання військової та світської влади¹⁰. Ці прохання та грамота текстуально близькі до прохань Києво-Братського колегіуму 1694 та 1700 років (це пояснюється й тим, що Єпіфаній Тихорський був викладачем академії, потім намісником з економії на початку XVIII ст.). Отже, якщо порівнювати ці права з усталеними уявленнями та юридичною практикою оформлення правового статусу європейських університетів, можемо констатувати їх близькість до «академічної свободи» у її середньовічному розумінні.

Хоча у цій та інших грамотах навчальні заклади називали колегіумами, у першій половині XVIII століття у синодальній та місцевій діловодній документації, Чернігівський та Харківський

колегіуми нерідко називали академіями¹¹. У середовищі викладачів, студентів, колишніх вихованців колегіумів, широко використовувався термін «академія» відносно всіх колегіумів. За Чернігівським колегіумом у історико-літературних та епістолярних пам'ятках XVIII століття широко закріпилася назва «Чернігівські Атени». Слід зазначити, що у цей період у російському діловодстві не дотримувалися чіткого найменування закладів. У актовій та діловодній документації XVIII століття Києво-Могилянську академію іменували й «колегією», й «київськими школами».

Досліджуючи правовий статус православних колегіумів й порівнюючи його із середньовічним європейським університетом, очевидна наявність спільних рис у їх фінансовому статусі. Забезпечення колегіумів було пов'язане із доходами монастирів, складовою частиною яких вони були. Крім того, колегіуми володіли маєтками (землями, угіддями, селами із залежним населенням), прибутки від яких йшли тільки на потреби колегіумів (а не монастирської братії). Історія колегіумів демонструє широко розповсюджену практику благодійних внесків, різного роду пожертвувань на них. Відомо й те, що викладачі колегіумів (й студенти) могли користуватися доходами від церков, до яких вони були приписані (напрошуються паралелі із бенефіціями). Певна фінансова самостійність колегіумів існувала де-факто. До речі, Духовний Регламент, який був важливою віхою у формуванні духовних шкіл, не передбачав їх державного утримання. Ця обставина довгий час гальмувала виникнення духовних шкіл на теренах імперії. Відомо також, що середньовічні університети отримували різного роду господарські привілеї (виготовлення ліків, безакцизне ввезення вина, звільнення від постоевої повинності членів корпорації тощо). Деякі подібні привілеї простежуються в історії колегіумів. Наприклад, були досягнуті спеціальні рішення Синоду, згідно яким духовенство, у будинках яких проживали студенти православних колегіумів, звільнювалося від постоевої повинності¹².

Отже, статус православних колегіумів можна співставляти із статусом «неповних» університетів Європи. Колегіуми мали потенціал для подальшого розвитку у «повний» університет «докласичного» типу. Розширення академічних прав та закріплення правового статусу на рівні вищої влади призводило до реформування багатьох західноєвропейських колегіумів на «повні» університети. Що ж відбувалося з колегіумами Російської імперії у середині XVIII століття? Подальшого розширення прав, отриманих ними наприкінці XVII - на початку XVIII ст., не відбулося. Скоріше навпаки. Тому природно, що в основі найбільш гострих конфліктів була боротьба колегіумів саме за свої «академічні права». Документи рясніють свідцтвами про те, що викладацькі корпорації Київської академії та колегіумів неодноразово захищали свої устої, апелюючи до привілеїв та прав, які вони отримали раніше. У 1720-1730-ті роки Києво-Могилянська академія та

Чернігівський колегіум здійснювали опір Синоду у його вимогах регулярного збору відомостей про учнів, вбачаючи в цьому обмеження своїх прав та свобод. У 1727 році керівництво Чернігівського колегіуму, відповідаючи на вимогу Синоду повідомити число учнів, писало, що «скільки тих учнів було у школах по цю пору про те невідомо, поперше, тому, що їх ніде не записували, по-друге, не можна й записувати, оскільки це вільні люди»¹³. В одному із донесень Київської академії до Синоду (1738 р.) відмова надати відомості обґрунтовувалася тим, що «люди вільні у школах Київських прийняті бувають, й скільки хто бажає, то й вчиться, так, що у один час число учнів прибуває, в інше зменшується, оскільки переходять до інших шкіл Чернігівських, Харківських, а інші за кордон», оскільки «колегіум Київський, який від свого початку через довгі літа за свободу за прикладом іноземних училищ найміцнішими високомонаршими грамотами укріплений»¹⁴. Рішення Синоду було показовим для того часу: «про вольності київських училищ до розгляду бути як і раніше»¹⁵. Однак, спеціальна постанова Синоду з цього питання була прийнята, й у ній встановлювалося підкорення Київської академії та Чернігівського колегіуму місцевим архієреям¹⁶. Наведене офіційне листування фіксує існування на практиці права вільного пересування членів колегіумських корпорацій (важливої риси середньовічного університету), на яке, за думкою керівництва колегіумів, посягав Синод. Історико-юридичний аналіз цієї постанови й порівняння прав академії (колегіумів), які вони отримали (чи користувалися на практиці) у попередні роки, свідчать про те, що держава поступово змінила свій погляд на академічні права цих інституцій. Попередні права хоча й не відмінялися, але застосування їх ускладнювалося.

На тлі різноманітних контактів із західноєвропейськими, й особливо німецькими протестантськими університетами, які підтримувалися православними колегіумами протягом всього часу їх існування, у східноєвропейському інтелектуальному середовищі відбувалося поступове переосмислення університету як інституції, розуміння нових завдань університетів та їх ролі у суспільстві. Результатом такої еволюції стало усвідомлення невідповідності моделі колегіуму, як освітньої форми середньовічного зразку, новим викликам часу. Документи свідчать про наявність такого розуміння з боку окремих викладачів, перш за все тих, які були добре обізнані із досвідом західноєвропейських університетів. Вивчення конфліктів у колегіумах свідчить, що розповсюдженим був тип конфлікту, пов'язаний із викладачами, які прагнули свободи викладання. У науковій літературі описані конфліктні ситуації, які виникли у Г. С. Сковороди в Переяславському та Харківському колегіумах, його намагання відстояти свої права на свободу викладання. Втім, у цей час у діловій документації зафіксовано чимало подібних конфліктів, які сталися з викладачами різних колегіумів (у 1765 році, наприклад, з

посади префекта та викладача філософії Харківського колегіуму був звільнений Лаврентій Кордет). Такий конфлікт був до певної міри типовим. Залишення колегіумів викладачами мало «протестне» забарвлення, оскільки свобода викладання у колегіумах обмежувалася з боку держави та церкви, особливо з другої половини XVIII століття.

Одним із знакових, показових прикладів впливу німецького «модернізованого» університету на навчальний процес у православних колегіумах України XVIII століття є викладання курсу філософії за працями німецького філософа Ф. Баумейстера. В основу його філософського курсу була покладена лейбнице-вольф'янська система. Вона приваблювала раціоналізмом, тісним зв'язком з природничими науками, математикою, а також тим, що не вступала у протиріччя з догматами церкви, що надавало можливість застосувати її у навчальній практиці православних колегіумів. Ця філософська система превалювала у німецьких протестантських університетах. Вольф'янська філософія відкривала шлях для втілення «гумбольдтівських» принципів вільного дослідження та вільного викладання. Саме у цих німецьких університетах відроджується вивчення античної спадщини, відбувається перехід від викладання латинською мовою на німецьку. Інструкції викладачам колегіумів та їх звіти про хід навчання свідчать про те, що фізику студентам викладали за працями Туміггія та Вінклера, учнів Вольфа¹⁷. Велика кількість праць Баумейстера та Вольфа знаходилися у бібліотеках колегіумів.

З Києво-Могилянською академією та колегіумами пов'язане виникнення декількох проектів заснування університетів в Україні у другій половині XVIII століття. «Університетські проекти» та пропозиції майже не досліджувалися істориками, між тим, їх нараховується більше десяти (з 1760-х рр. до 1804 р.). Одним з перших був проект створення університету в Батурині, який Г. Теплов розробив за дорученням гетьмана у 1760 році. Проект був складений за зразком статутів німецьких університетів. Автор назвав мотиви появи проекту: традиційну схильність населення до науки, велике число студентів, які виїжджають задля продовження освіти за кордон, та невідповідність місцевих навчальних закладів новим вимогам часу, перш за все через брак професорів¹⁸. У 1765 році П. Румянцев у записці до Катерини II відзначав доречність створення університетів у Києві та Чернігові, перетворивши при цьому тамтешні «академії», оскільки вони «не на тих правилах засновані»¹⁹. У 1766 році з'явився проект створення «формального університету» на основі Києво-Могилянської академії, у якому «головними мотивами» називалася природна схильність народу до освіти, яка «доводиться тим, що ніколи менше тисячі учнів не буває у Києві, у Чернігові до 800, а у Переяславі до 300», «батьки віддають, а молоді люди за своїм бажанням навчаються»²⁰.

Реальним етапом на шляху створення університету «нового зразка» стала поява при Харківському колегіумі у 1768 р. так званих

«додаткових класів», у яких було розширене викладання нових мов, математики, геометрії, малювання, з'явилися такі дисципліни як інженерна та артилерійська справа, геодезія. Примітно, що у змістовній частині навчання були присутні основи й медичних, й правових знань²¹. Не випадково, що дворянство Слобідської України у своїх наказах депутатам Комісії зі складання Нового Уложення (1767 р.), говорячи про «додаткові класи» колегіуму, чітко висловилося про необхідність заснування університету²². Хоча в «університетських проектах» називалися декілька міст для заснування університету, всі «колегіумські» міста у проектах передбачалися. Проекти засвідчують бажання не тільки відстояти академічні права та привілеї колегіумів, але й прагнення створити саме «університети». Незадоволення «місцевими академіями» й прохання сформувати «університет» (нерідко ці терміни саме протиставляються) до певної міри відображують й загальноєвропейський процес «модернізації» університетів, руху від середньовічного до класичного університету.

Цим ідеям не судилося втілитися у життя у XVIII столітті. Історія університетської освіти Російської імперії не пішла шляхом реформування вищих духовних шкіл на університети (хоча для цього існували всі необхідні умови в Україні). Православні колегіуми України, хоча й були близькими до подібних європейських інституцій, які отримали статус університетів, у нових суспільно-політичних умовах існування Російської імперії не могли пройти подібний шлях. Усе законодавство Російської імперії XVIII ст. було просякнuto двома принципами: кожен навчається тому, що є професією його батька; й ніхто сторонній не може бути допущений до цієї професії. Духовна освіта ставала однією з форм професійної освіти, й була щільно пов'язана з формуванням станів²³. Отже, на колегіуми та духовні семінарії (які почали виникати на власне російських землях) законодавець покладав завдання, які відрізнялися від тих, що історично виникали перед українськими православними колегіумами у попередній період. З прийняттям Духовного Регламенту вектор руху, який був заданий російським урядом для духовних (тобто станових) навчальних закладів, відхилився від того напрямку на університет, яким йшли православні колегіуми. Невизначеність статусу колегіумів, яка зберігалася протягом XVIII століття, пояснюється тим, що в Російській імперії тривав процес пошуку моделі університету. Ілюстрацією такої невизначеності виступають й проекти та статuti Московського університету та Петербурзького «академічного університету».

Класичні університети, створені в Російській імперії на початку XIX ст., безумовно були привнесеною освітньою новацією. Втім, православні колегіуми несли в собі потенційну можливість створення «справжнього» університету. Західноєвропейський університет «докласичного» типу у порівнянні із православним колегіумом не виглядає принципово іншим явищем, а тією формою, до якої,

подолавши свій історичний шлях, врешті наблизилися православні колегії України у середині XVIII століття. Розвиток колегійів демонструє сприйняття ними необхідності змін та руху у напрямку «модернізованого» університету XIX століття. Модель православного колегіуму є важливою складовою процесу трансферу та адаптації ідеї університету у Східній Європі у XVIII – на початку XIX століття.

Примітки

¹ Андреев, А. Ю. Гумбольдтовская модель классического немецкого университета / А. Ю. Андреев // Новая и новейшая история. – 2003. - № 3. – С. 48-52.

² Грушевський, О. Зміни шкільної системи на Лівобережжі в XVIII в. / О. Грушевський // Україна. – 1924. – Кн. 1-2. – С. 83; Боголюбов, А. Н. Российская наука XVIII века / А. Н. Боголюбов // Вопросы истории. – 1980. - № 4. - С. 92; Шун, Н. А. Русско-украинское культурное сотрудничество в XVIII – первой половине XIX в. / Н. А. Шип. – К., 1988. - С. 9.

³ Слюсарський, А. Г. Слобідська Україна. Історичний нарис XVIII-XVIII ст. / А. Г. Слюсарський. – Харків, 1954. - С. 203-204.

⁴ Медынский, Е. Н. Школа и педагогика в России в первой половине XVIII в. / Е. Н. Медынский // Очерки по истории педагогики. – М., 1952. – С. 86.

⁵ Лейбфрейд, А. Ю., Полякова, Ю. Ю. Харьков. От крепости до столицы / А. Ю. Лейбфрейд, Ю. Ю. Полякова. – Харьков, 1998. - С. 135.

⁶ Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – початок XX ст.). - К., 1991. - С. 78-80; Микитась, В. Давньоукраїнські студенти і професори / В. Микитась. - К., 1994. - С. 138.

⁷ Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов. - К., 1846. - Т. 2. - С. 320-321, С. 325-334.

⁸ Вишневский, Д. Киевская академия в первой половине XVIII столетия / Д. Вишневский // Труды Киевской Духовной Академии. – К., 1903. - № 9. - С. 66; Попович, М. Нарис історії культури України / М. Попович – К., 2001. – С. 248; Жуков, В. Университетское образование: история, социология, политика / В. Жуков. – М., 2003. - С. 26.

⁹ Знаменский, П. Приходское духовенство в России со времени реформы Петра / П. Знаменский. – Казань, 1873. - С. 90.

¹⁰ Полное собрание законов Российской империи. Собр. I. – Т. 8. - № 5716.

¹¹ РДА. - Ф. 796. - Оп. 20.- Спр. 251; Оп. 22. - Спр. 175; Оп. 23.- Спр. 804; Описание документов и дел, хранящихся в архиве Святейшего Синода. – СПб., 1907. – Т. 15 (1735). – Стб. 469; Там же. – Т. 16 (1736). – Стб. 114, 262.

¹² РДА. - Ф. 796. - Оп.6. - Спр. 8.

¹³ *Описание* документов и дел, хранящихся в архиве Святейшего Синода. - СПб., 1885. - Т. 7 (1727 г.). - Стб. СXXXVI.

¹⁴ *Описание* документов и дел, хранящихся в архиве Святейшего Синода. - Пг., 1915. - Т. 18 (1738 г.). - Стб. 615.

¹⁵ *Описание* документов и дел, хранящихся в архиве Святейшего Синода. - Пг., 1915. - Т. 18 (1738 г.). - Стб. 616.

¹⁶ *Знаменский, П.* Духовные школы в России до реформы 1808 года / П. Знаменский. - Казань, 1881. - С. 58.

¹⁷ *Лебедев, А. С.* Харьковский коллегиум как просветительский центр Слободской Украины до учреждения в Харькове университета / А. С. Лебедев. - М., 1886. - С. 64.

¹⁸ *Проект* к учреждению университета Батурина, 1760 года // Чтения в обществе истории и древностей российских. - 1863. - Кн. 2 (апрель-июнь). - С. 67-68.

¹⁹ *Доклад* графа П. Румянцева о разных мероприятиях по управлению Малороссией и собственноручные решения Екатерины II, 18 мая 1765 г. // Сборник Русского исторического общества. - СПб., 1872. - Т. 10. - С. 17-18.

²⁰ *Російський державний архів давніх актів* (м. Москва). - Ф. 18. Оп.1. - Спр. 220. - Арк. 5-6.

²¹ *Посохова, Л. Ю.* Харківський колегіум (XVIII – перша половина XIX ст.) / Л. Ю. Посохова. - Харків, 1999. - С. 97-98.

²² *Депутатские* наказы и всеподданнейшие челобитья от дворян Слободской Украинской губернии // Сборник Русского исторического общества. - СПб., 1889. - Т. 68. - С. 257, 276.

²³ *Посохова, Л. Ю.* Православні колегіуми та формування стану духовенства в Україні в XVIII ст. /Л. Ю. Посохова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Історія. – Харків, 2007.- Вип.39 (762).-С. 61.